

ПОНЯТТЯ Й СУТНІСТЬ ДОГОВОРУ ЯК ПРАВОВОГО ЯВИЩА ЗАГАЛОМ І ДЖЕРЕЛА ПРАВА ЗОКРЕМА

DEFINITION AND NATURE OF A TREATY AS A LEGAL PHENOMENON IN GENERAL AND AS A SOURCE OF LAW IN PARTICULAR

Рагуліна К.А.,

*молодший науковий співробітник, здобувач
Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого
самоврядування Національної академії правових наук України*

Статтю присвячено дослідженню договору як категорії науки теорії держави і права. Аналізується поняття та юридична природа договору як універсального інструмента регулювання суспільних відносин і як загальноправової категорії – джерела (форми) права. Розглянуто наукові підходи до загальнотеоретичної характеристики й визначення договору. Наголошується, що для побудови змістовної дефініції юридичної категорії договору необхідно виокремити його смисловий «стрижень», який відобразив би його сутність. Наводяться наукові погляди щодо сутності договору як правового феномена й зарахування його до джерел права. Окремо розглядається нормативно-правовий договір як особлива правова конструкція.

Ключові слова: договір, теоретико-правова категорія, угода, волевиявлення, правовий акт, індивідуально-правовий договір, нормативно-правовий договір, джерело права.

Статья посвящена исследованию договора как категории науки теории государства и права. Анализируется понятие и юридическая природа договора как универсального инструмента регулирования общественных отношений и как общеправовой категории – источника (формы) права. Рассмотрены научные подходы относительно общетеоретической характеристики и определения договора. Отмечается, что для построения содержательной дефиниции юридической категории договора необходимо выделить его смысловую «стержень», который отражал бы его сущность. Приводятся научные взгляды о сущности договора как правового феномена и отнесении его к источникам права. Отдельно рассматривается нормативно-правовой договор как особая правовая конструкция.

Ключевые слова: договор, теоретико-правовая категория, соглашение, волеизъявление, правовой акт, индивидуально-правовой договор, нормативно-правовой договор, источник права.

The article is devoted to the study of a treaty as a category of science of theory of state and law. Definition and legal nature of a treaty as a universal instrument of regulation of social relations and as a general legal category, sources (form) of law, are analyzed. The paper presents scientific approaches to general theoretical characteristic and definition of a treaty. It is noted that for constructing a meaningful definition of a legal category of a treaty, it is necessary to isolate its semantic “core”, which would reflect its nature. Scientific views on the essence of a treaty as a legal phenomenon and its attribution to sources of law are presented. Solitary a normative legal treaty is considered as a special legal structure.

Key words: treaty, theoretical legal category, agreement, expression of will, legal act, individual legal treaty, regulatory legal treaty, source of law.

Актуальність теми. Радикальні суспільно-політичні й соціально-економічні зміни, підґрунтям яких є інтеграційні процеси, а також реформи у правовій системі, що нині відбуваються, потребують оновлення правових інститутів відповідно до інтересів і потреб суспільства. Оскільки на сучасному етапі договір є однією з основних форм утілення права [1, с. 7], яка стає поширеним механізмом саморегуляції [2, с. 5], активно використовується в управлінні й регулюванні, контролі [3, с. 4], являє собою потужну демократичну форму регулювання суспільних відносин [4, с. 71], то виправдано вбачається актуальність перегляду його загальнотеоретичного розуміння. Подібно до загальної теорії договору нагальним також є уточнення термінології та перегляд основних питань стосовно нормативно-правового договору, який у силу низки об'єктивних і суб'єктивних причин займає натеper лише периферійне становище серед численних наукових досліджень, що проводяться в рамках загальної теорії держави і права [5, с. 283].

Науковому осмисленню договору як комплексного інституту та його дослідженню як теоретико-право-

вої категорії приділено увагу в працях А.Д. Дьоміна, В.В. Іванова, Ш.В. Калабекова, М.Ф. Казанцева, А.Д. Корецького, М.М. Марченка, Л.О. Морозової, С.П. Погребняка, Т.К. Примака, Т.І. Стрибко, З.М. Юдіна та ін. Останнім часом юридична наука поповнилась теоретичними дослідженнями договору як джерела права в роботах таких науковців, як Ю.А. Горшева, В.В. Іванов, Т.В. Кашаніна, Ю.Ю. Кулакова, І.В. Мелькумов, О.О. М'ясін, М.А. Нечитайло, Т.А. Парфенова, Н.М. Пархоменко, О.В. Плюсінна, Р.З. Ярмухаметов та ін. Однак, незважаючи на результати вчених у цій сфері, залишається невирішеною проблема визначення юридичної природи, поняття й сутності договору як правового явища.

Метою статті є загальнотеоретичне дослідження юридичної категорії договору загалом і нормативного договору зокрема.

Виклад основного матеріалу. Формування демократичних інститутів і побудова правової держави в Україні зумовлюють потребу в перегляді, аналізі наявних наукових категорій відповідно до вимог сучасної юридичної науки. У цьому сенсі не є винятком і загальна теорія договору.

Теоретичні знання, як справедливо зазначає Н.М. Пархоменко, є важливими з погляду застосування їх на практиці, для розвитку всіх галузей права (галузевого законодавства), що входять до системи права України й забезпечують правову основу життєдіяльності всіх суб'єктів суспільних відносин. Адже договір використовується в різних сферах суспільного життя і дає змогу узгоджувати інтереси, позиції, дії держав, владних структур, юридичних осіб та окремих громадян. Тільки взаємне задоволення інтересів суб'єктів договору може забезпечити ефективне регулювання суспільних відносин [6, с. 4]. Учені визнають, що як регулятор договір діє поряд із законом і використовується для правового впорядкування договірних зобов'язань [7, с. 3].

Посилення інтересу до теоретичного осмислення договірної проблематики пов'язане передусім із динамічним суспільним розвитком, ускладненням характеру і структури суспільних взаємозв'язків, стрімким розширенням сфери договірних відносин та остаточним набуттям договором значення універсального регулятора. Щодо звернення до нормативної договірної конструкції в науково-юридичних дослідженнях, то воно зумовлене переходом від формально-примусового розуміння права до волепогоджувального, коли зобов'язальні юридичні норми поступаються місцем договірному регулюванню, оптимізації диспозитивних засобів правового регулювання взаємовідносин між різними суб'єктами права, пошуку найбільш гармонійного балансу між приватними й загальносуспільними інтересами, тенденціям демократичного поєднання централізації й децентралізації у сфері управління тощо.

Актуальність дослідження договору зумовлена також зовнішніми обставинами й пов'язана головним чином із процесами правової та економічної інтеграції, що відбуваються в Україні. Зокрема, формування єдиного європейського економічного простору неможливе без розроблення правових форм та інститутів, які б відповідали характеру й природі створюваних відносин, серед яких, з огляду на панування в європейській свідомості ліберальних цінностей, ключову роль повинен відіграти саме договір.

У соціальному значенні договір наявний із моменту становлення людського співжиття, виступаючи як необхідний елемент інтеграції людей у групи, інші колективні утворення. Він є формою узгодженої взаємодії, яку треба розглядати як життєво необхідну потребу, здатність до об'єднання, процес, спрямований на спільну діяльність, установа та підтримання відносин, що визначає властивість індивідів співіснувати на основі різних видів домовленостей [8, с. 10]. Об'єктивний процес розвитку інституту договору призвів до переходу від простих нормативних форм до системних утворень, що розширює межі його використання в міжнародній, економічній, політичній, правовій, культурній та інших сферах. Останнє дало змогу на основі угод структурувати різні види діяльності в різноманітні форми, поєднувати індивідуальні та суспільно значущі інтереси, вирішувати соціальні, економічні,

політичні завдання, включатися в процеси глобалізації [8, с. 11]. У зв'язку з цим можна вважати загальноновизнаним твердженням щодо універсальності категорії договору, реальності її використання практично в усіх або принаймні в багатьох сферах життєдіяльності суспільства й держави [9, с. 510].

У науковому пізнанні використання того чи іншого визначення поняття є кроком в досягненні сутності явища. Саме тому особливу увагу варто приділити визначенню поняття договору загалом і нормативного договору зокрема.

На сьогоднішній день у науці не склалося єдиного уявлення про договір. Проблема вибору єдиного підходу до розуміння договору й визначення його поняття продовжує залишатися невирішеною. Причину того, напевно, потрібно шукати в самій природі юридичної науки. Адже будь-які юридичні поняття, у тому числі й фундаментальні, не є раз і назавжди даними, а сама юридична наука, маючи «вічні» теми, не претендує на формування «вічних» істин, як це відбувається в природничих науках. Між тим «для сучасної загальнотеоретичної юриспруденції характерна тенденція переосмислення універсальних юридичних констант, особливостей їх інтерпретації та застосування в період постмодерна» [10, с. 305].

Проблематика договору обговорюється представниками різних наукових напрямів, при цьому договір вивчається як юридичний факт, угода, правовідношення, документ і у зв'язку з цим визначається по-різному. Однак відмінності в оцінках договору залежать не тільки від напряму наукових пошуків, їх цілей і завдань, вони спостерігаються й тоді, коли договір досліджується вченими в одній і тій самій якості [7, с. 3].

З.М. Юдін справедливо зазначає, що ступінь вивченості категорії «договір» загалом не відповідає його становищу і значенню в праві. Спостерігається явний дисбаланс, у рамках якого договір досліджується в основному як галузеве або міжгалузеве поняття [10, с. 305]. М.Ф. Казанцев, акцентуючи увагу на універсальному (загальногалузевому) характері договору, вказує на доречність питання про можливість і доцільність формулювання загального поняття правового договору й, більш того, про створення загальної теорії правового договору [11, с. 179].

У юридичній літературі договір розглядається в таких значеннях: 1) у функціональному – як угода двох або декількох осіб про встановлення, зміну або припинення прав та обов'язків (характеризує договір як нормативну угоду сторін і відображає його зміст); 2) у формальному – як документ, у якому висловлюється зміст договору (відображає форму фіксації угоди); 3) в онтологічному – договір як один із найважливіших юридичних фактів (визначає динаміку правовідносин). Водночас договір можна розглядати в різних аспектах: у приватноправовому – як двосторонній юридичний правочин, у публічно-правовому – як джерело права, у філософсько-правовому – як універсальний, природний саморегулятор суспільства.

Традиційно договір розглядався в рамках теорії правовідносин і юридичних фактів. Згідно з позити-

вістською концепцією, загальним стало визначення договорів «як виду юридичних фактів – правомірних дій суб'єктів права, що здійснюються з наміром установити конкретні правовідносини» [12, с. 95]. Однак значення договору не обмежується рамками правомірного діяння, який оформлює правовідносини. Так, Р.О. Халфіна писала, що, «будучи підставою виникнення, зміни або припинення правовідносин, договір визначає і зміст цих правовідносин» [13, с. 106]. К.С. Сперанська виходила з того, що «договір є організатором і зберігачем усіх узагалі юридичних зносин, а отже, і загальноправовою формою» [14, с. 18].

Фундаментальною категорією для сучасного поняття договору є згода (consensus) [15, с. 23]. Визначення через згоду характерне практично для будь-якого договору, незалежно від галузевої належності породжуваних ним наслідків, а тому домінуючою у правовій доктрині є «консенсусна» теорія («теорія згоди»). В аспекті цієї теорії можна навести дефініцію, подану Ю.А. Тихомировим, який відмічає, що «договір є угодою сторін, що виражає їхню волю до встановлення, зміни та припинення їхніх прав та обов'язків, до вчинення чи утримання від учинення юридичних дій» [16, с. 182]. В Україні таке формулювання договору має нормативне підґрунтя. Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 126 Цивільного кодексу України, договором є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Однак це визначення договору побудовано за моделлю визначення юридичного факту, в ньому не береться до уваги найважливіша якість цієї конструкції – якість регулятора суспільних відносин. Договір тут розглядається як результат реалізації суб'єктивного права, а не елемент правотворчості.

У юридичній літературі досить часто зазначається, що за доктринального підходу до договору як до угоди виникають певні проблеми. Так, М.Ф. Казанцев звертає увагу на те, що визначення договору через угоду логічно некоректне, оскільки поняття «договір» та «угода» й у загальнолітературному, і в загальноюридичному сенсі є рівнозначними [11, с. 180]. Якщо загальнолітературне тлумачення слова «договір» через слово-синонім «угода» є цілком доречним (тлумачення слів через їх синонім – досить частий прийом у лінгвістиці), то для наукового визначення загальноюридичного поняття «договір» такий прийом навряд чи є прийнятним [11, с. 181]. Ш.В. Калабеков також відходить від визначення договору суто через угоду, аргументуючи таким. Слово «угода» в суворому сенсі означає ту обставину, що його досягненню повинен передувати певний процес узгодження волі його учасників. Водночас велика кількість укладених договорів не є результатом індивідуальних переговорів (частина трудових договорів, договори приєднання тощо). Угода тут виражається в згоді сторін підкоритися заздалегідь установленим за них договірним умовам [17, с. 12]. Звідси – загальноправова дефініція договору має бути побудована через словосполу-

чення «акт згоди» й виглядати так: «Договір – це акт згоди сторін, учинений у певній формі, який установлює в рамках, окреслених законом, взаємні права й обов'язки його учасників, регулює їхню подальшу поведінку та забезпечений у разі його порушення можливістю застосування заходів державно-примусового впливу» [17, с. 12]. Отже, можна констатувати, що визначення договору суто через «згоду» не є достатнім у загальнотеоретичному плані.

Одним із альтернативних підходів до визначення договору є так звана «актова теорія». Прибічники цієї теорії визначають договір як правовий акт. Так, наприклад, В.В. Іванов визначає договір, договірний акт у найширшому сенсі як спільний правовий акт, який являє собою оформлене вираження відокремлених узгоджених автономних волевиявлень двох або декількох формально рівних суб'єктів права, що встановлюють умови, виконання яких передбачається обов'язковим [18, с. 78]. Він підкреслює, що правовий акт – це не просто волевиявлення суб'єкта права, це волевиявлення, вчинене в певній формі. Волевиявлення становить основу правового акта, але сам акт є все ж таки оформленим вираженням волевиявлення [18, с. 73]. М.Ф. Казанцев, керуючись тим, що найближчим родовим поняттям для правового договору є поняття «правовий акт» (або «юридичний акт»), надає таке визначення: «правовий договір – це правовий акт, який (1) учинено (укладено) двома або більше суб'єктами права (сторонами), (2) висловлює їхню узгоджену волю і (3) регулює правові відносини сторін між собою або також з іншими (третіми) суб'єктами права (особами), наділеними правами щодо сторін» [11, с. 183].

С.П. Погребняк, надаючи загальнотеоретичну характеристику договору як різновиду правового акта, підкреслює, що «важливою особливістю договору як правового акта є його двосторонній або багатосторонній характер. Зокрема, на відміну від інших правових актів, що можуть бути одноособовим продуктом, утілюючи волю лише одного суб'єкта, договір є актом, для створення якого необхідна участь як мінімум двох суб'єктів права» [19, с. 21].

У монографічній роботі «Теоретико-правові основи учинення о договорі» А.Д. Корецький також спробував відійти від традиційного трактування розуміння договору й, об'єднавши спільні для всіх договорів елементи, запропонував таке визначення: «Договір – це об'єктивовані зовні, вільно узгоджені наміри кількох осіб учинити (або утриматися від учинення) суб'єктивно можливі юридичні або фактичні дії стосовно один одного з метою реалізації особистих інтересів» [20, с. 36]. У розумінні А.Д. Корецького стрижнем, навколо якого необхідно «будувати» дефініцію договору, є «взаємний намір сторін учинити щодо один одного юридичні або фактичні дії з метою реалізації власних інтересів». За його словами, саме він (намір) найправильніше відображає сутність явища, іменованого «договір» [20, с. 34].

Отже, договір – це передусім спільний акт, який виражає добровільну угоду його учасників взаємодіяти в інтересах особистої вигоди. Його природа

як угоди сторін виявляється в тому, що договір – це єдність двох (або більше) волевиявлень. Сутність договору вбачається в тому, що суб'єктам надана свобода волі й волевиявлення в укладенні договору, у результаті чого з'являється угода сторін.

Проаналізувавши доктринальні формулювання договору, можна дійти висновку, що для побудови змістовної дефініції юридичної категорії договору науковці намагаються виокремити його смисловий «стрижень», який відображав би його сутність. Розкрити сутність договору як правового явища означає зрозуміти його як реальне буття права й полягає в установленні якісної специфіки договору як самостійної правової субстанції та у визначенні його природи. Проте об'єктивна реальність свідчить, що договір являє собою складну правову конструкцію, яку завжди супроводжують такі різномірні поняття, як «воля», «волевиявлення», «намір», «згода», «документ», «правовий акт», «правова форма», «правовий засіб» тощо, а тому й сам термін «договір» є багатозначним. Відтак убачається, що надати єдине універсальне визначення видається досить складним завданням.

Вивчаючи поняття договору, Н.М. Пархоменко зазначає, що необхідно відрізнити договір як спосіб вираження норм права – у розумінні правової категорії, і договір як реалізацію норм права – у значенні правового інституту деяких галузей права або галузевої категорії [21, с. 13]. Дослідження договору як загальноправової категорії – форми права, пов'язане з вивченням системи правових норм, що визначають зміст прав та обов'язків персонально невизначеного кола суб'єктів (передбачається лише спеціальний суб'єкт). Подібного роду норми містять приписи, що стосуються багатьох осіб, які перебувають у сфері їх дії. Натомість у договорі як галузевій категорії права й обов'язки набувають предметного змісту в діях конкретних осіб і так переводять його в площину правовідносин [21, с. 14]. Відповідні особливості мають своїм результатом те, що в юридичній літературі договори поділяються на нормативні та договори угоди. Зокрема, С.П. Погребняк виходить із того, що договір є унікальним правовим засобом, який дає змогу здійснювати як нормативне, так і індивідуальне правове регулювання. У першому випадку він установлює норми права – правила поведінки загального характеру, які характеризуються неперсоніфікованістю (відсутністю вказівки на конкретного адресата, що дає нормам можливість адресуватися не одній якійсь особі, а відразу багатьом, поіменно не названим) і невичерпністю (можливістю їх багаторазової реалізації). У другому випадку це індивідуальні правила, які зазвичай є персоніфікованими й вичерпними. У цьому випадку договір є ніби законом у мініатюрі [19, с. 17]. Отже, договір може набувати нормативних рис загального характеру в одному випадку й може бути однією з форм реалізації норм права в іншому. Поділ договорів на нормативні (джерела права) та індивідуальні (юридичні факти) відповідає їх функціонально-змістовій природі та зводиться до кількості встановлених, порождених правовідносин.

Зупинимось на стислому аналізі договору як джерела права. Ставлення до договору як до джерела права формувалося в епоху античності. Уже тоді римські юристи згоду народу вважали універсальним правостановлювальним фактором. У цьому сенсі під договором вони розуміли й закон, і звичаєве право. Такий підхід і розуміння форм джерел правотворення властивий республіканському періоду давньоримської історії. Саме тоді взаємовідносини між окремими групами людей, які становили певні роди чи племена, базувались або творились на договірних засадах, коли шляхом договірних відносин погоджувались і встановлювались певні правила мирного співіснування. І римські юристи вважали, що виникнення закону та звичаю зумовлене саме договором – погодженням громадян, яке в разі закону виявлялося в голосуванні, а у випадку правового звичаю – у мовчазній згоді. Надалі ця позиція, посилена доктриною природного права, сприйнята західноєвропейською юриспруденцією [22, с. 101]. При цьому прихильники природно-правової школи розглядали договір скоріше як фактичне, а не юридичне джерело позитивного права, як соціальне обґрунтування останнього, засіб добровільного самообмеження вільної особистості [23, с. 15].

Однак, незважаючи на те що уявлення про договір як джерело права має багатовікові корені в історії людства, до середини минулого століття в країнах Західної Європи категорія нормативно-правового договору залишалась предметом наукових дискусій. Стосовно теперішнього часу, як слушно зауважує Р.З. Ярмухаметов, ця категорія посіла чільне місце в системі загальнотеоретичних понять і категорій країн із розвиненою, стабільною правовою структурою: нормативно-правові договори визнані як джерела права в юридичній доктрині, закріплені нормативно та підтверджені судовою і правозастосовною практикою. Сьогодні в правових системах континентального типу нормативно-правовий договір розглядається, по суті, як обов'язковий елемент правового регулювання значного обсягу суспільних відносин [3, с. 4].

На нормостановлювальному характері договорів більше ніж півстоліття тому наголошував С.Ф. Кечек'ян, зазначаючи, що «поза всяким сумнівом, договори в низці випадків не лише створюють певні правовідносини, а й породжують норми права, тобто виступають як джерела права» [24, с. 25]. М.Г. Александров, говорячи про договори загалом та абстрагуючись від галузевих відмінностей останніх, зазначав, що «неправильним було б обмежувати в теорії держави і права розгляд договору площинною тільки юридичних фактів і упускати договір хоча б під час з'ясування проблеми джерел права» [25, с. 61]. Проте й сьогодні питання про договір як форму існування правових норм (джерело права) продовжує залишатися дискусійним.

У сучасній правовій науці існує три підходи до характеристики договору й зарахування його до джерел права. Прихильники першого підходу вважають, що договір – це завжди індивідуально-правовий акт, який джерелом права бути не може, оскільки не міс-

тять у собі правових норм; представники другого підходу переконують, що лише деякі договори із загальної маси договорів та угод мають нормативний характер, а тому є джерелами права; представники третього підходу зазначають, що будь-який договір містить норми права особливого виду – локальні або «мікронорми», а звідси всі договори є джерелами права [26, с. 85]. Варто зазначити, що точка зору прихильників третього підходу дає підставу зарахувати до джерел права в тому числі й звичайні (ординарні) цивільно-правові договори як мононорми права. Включення в національну правову систему як джерел права всіх без винятку договорів (у тому числі й індивідуального характеру) є характерним для доктрини природного права, а також для американської соціологічної юриспруденції.

На наш погляд, говорячи про договори (угоди) як джерела права, важливо виділяти їх нормативно-правовий характер і відрізнити від цивільно-правових договорів, які є традиційним засобом регулювання відносин у сфері приватного права. Так, договори, які становлять категорію індивідуальних приписів, не можуть самі по собі кваліфікуватися як правові джерела, оскільки вони не утворюють норм, розрахованих на багаторазове застосування та адресованих до широкого кола осіб, а також займають особливе становище в контексті їх юридичної сили. У цьому сенсі індивідуально-правовий договір є піднормативним юридичним актом, який треба визнати джерелом суб'єктивних цивільних прав та обов'язків його сторін. Водночас варто погодитися із Ж. Дабінім, який зауважує, що призначення будь-якого загального правила полягає в тому, щоб набувати індивідуальні властивості, оскільки якщо воно має загальний характер у частині свого абстрактного формулювання, то в частині свого застосування (до конкретних осіб) воно неминуче буде індивідуальним [27].

Індивідуальні акти, як зазначає Ж.-Л. Бержель, мають не прямий вплив на загальну правову систему, а лише опосередкований [28, с. 101], на відміну від нормативних. М.М. Воппенко підкреслює, що саме «нормозмістова структура, яка надає підґрунтя бачити в юридично закріплених правах та обов'язках особливу форму вираження правових норм, дає змогу розглядати їх як джерела права» [29, с. 52]. Отже, договір є джерелом права, якщо він вміщує в собі договірні (конвенційні) юридичні норми. Щодо ненормативного договору, то його можна визнати джерелом права лише в тому випадку, якщо право розуміти з погляду доктрини природного права.

Аналогічно термінологічному розмаїттю дефініції договору як загальнотеоретичної конструкції існує й різноманітність визначень нормативного договору. Зокрема, вчені розкривають поняття нормативного договору через такі категорії, як «правовий акт», «юридичний акт», «акт-документ», орієнтуючись передусім на його формальні, а не сутнісні характеристики. Так, наприклад, О.Ф. Скакун пропонує розглядати нормативно-правовий договір, або договір нормативного змісту як спільний акт-документ двох чи більше сторін (нормотворчих

органів), що установили нові норми права за взаємною згодою з метою врегулювання певних життєвих ситуацій, який слугує підставою для видання правових актів, здійснення інших юридично значущих дій і забезпечується державою відповідно до закону [30, с. 232]. В.К. Бабаєв розглядає договори нормативного змісту як спільні юридичні акти, які виражають взаємне виявлення волі правотворчих органів, зустрічне прийняття на себе кожним із них юридичних обов'язків [31, с. 274].

Безумовно, нормативно-правовий договір має спільні риси з нормативно-правовим актом: нормативний зміст, письмова форма, адресованість неперсоніфікованому колу осіб, невичерпність дії актами застосування, ухвалення компетентними суб'єктами нормотворчості. Проте в системі джерел права нормативно-правовий договір посідає окреме місце, відрізняється власним предметом регулювання й особливим функціональним призначенням, тому не може бути різновидом нормативно-правового акта [32, с. 9]. Специфіка нормативного договору, яка дає підставу вважати його самостійною формою права, виявляється насамперед у договірному характері нормативних положень, особливості їх дії й реалізації.

Досить поширеним у юридичній літературі є підхід до визначення нормативного договору як угоди, що містить норми права. Такий підхід більш зорієнтований на змістову характеристику нормативно-правового договору й зосереджує увагу на його особливій узгоджувальній природі. Так, А.В. Мелехін визначає нормативний договір як угоду двох або більше сторін, що встановлює, змінює або скасовує правові норми в межах їх компетенції [33, с. 295]. В.М. Сирих визначає нормативний договір як угоду між двома й більше суб'єктами правотворчості, що встановлює взаємні права та обов'язки, які мають нормативний характер [34, с. 248]. Н.М. Пархоменко вважає, що нормативно-правовий договір – це угода, змістом якої є норми права, між суб'єктами публічно-правових відносин, що може бути підставою для виникнення, зміни та припинення цих відносин [6, с. 4]. Ю.О. Горшеньова розглядає нормативний договір як самостійно існуючу та юридично оформлену угоду між двома або кількома суб'єктами правотворчості, що включає в себе загальнообов'язкові норми й породжує права та обов'язки для учасників регульованих договором відносин [35, с. 49].

Виходячи з наведених визначень, убачається, що нормативно-правові договори мають особливу (дво-яку) юридичну природу, поєднуючи в собі як універсальні риси договору, так й ознаки джерела права. Цінність нормативного договору полягає в тому, що це формально визначена угода, основана на узгодженні відокремлених волевиявлень суб'єктів права, які володіють правотворчими повноваженнями, яка приводить до конкретного формального результату – встановлення правових норм. Відтак специфікою договірного нормовстановлення є взаємне погодження самостійних волевиявлень правотворчих суб'єктів.

Висновки. Теоретичне значення дослідження поняття договору полягає в тому, що воно дає змогу

відмежувати його від інших соціальних регуляторів, зрозуміти його сутність і специфіку як унікального правового явища. Щодо розуміння сутності договору, то можна виділити два основні підходи, один із них виходить із визнання договору юридичним фактом (зобов'язанням), а другий – спільним правовим актом. Відповідно до першого підходу, природа договірних відносин є суб'єктивною й полягає в узгодженні волі сторін, тобто волевиявлення сторін реалізується в досягненні згоди між ними. Що стосується іншого підходу (об'єктивної концепції), то договір розглядається як одна з форм, у якій волеви-

явлення отримує юридичну силу. Зазначені підходи діалектично пов'язані, оскільки волевиявлення сторін договору має бути виражене в певній формі, на основі якої виникають (а так само змінюються і припиняються) правовідносини. Без цього факту договір стає нереалізованою абстракцією.

Нагальним також є перегляд і переусвідомлення договору як однієї з юридичних форм існування правових норм, оскільки він породжує масив погоджених юридичних норм, відповідаючи сучасним тенденціям розвитку суспільства, а отже, сприяє подальшому вдосконаленню національної правової системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Иванов И.И. Общая теория договора / В.В. Иванов. – М.: Юрист, 2006. – 238 с.
2. Мясин А.А. Нормативный договор как источник права: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / А.А. Мясин. – Саратов, 2003. – 29 с.
3. Ярмухаметов Р.З. Договор как источник публичного права: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Р.З. Ярмухаметов. – Уфа, 2002. – 26 с.
4. Назаренко О.А. Міжнародні договори України в системі джерел конституційного права України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 / О.А. Назаренко; НАН України, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2006. – 230 с.
5. Марченко М.Н. Источники права / М.Н. Марченко. – М.: Проспект, ТК Велби, 2005. – 760 с.
6. Пархоменко Н.М. Договір у системі права України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Н.М. Пархоменко, НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 1998. – 16 с.
7. Демин А.А. Договор и договорное регулирование в гражданском праве Российской Федерации: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / А.А. Демин. – Нижний Новгород, 2014. – 211 с.
8. Примак Т.К. Институт договора: теоретико-правовые вопросы: автореф. дисс. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Т.К. Примак. – М., 2009. – 50 с.
9. Морозова Л.А. Договор как универсальная юридическая конструкция / Л.А. Морозова // Юридическая техника. – 2013. – № 7–2. – С. 510–512.
10. Юдин З.М. Понятие и основания правового контрактивизма / З.М. Юдин // Наукові праці НУ ОЮА. – 2011. – С. 305–312.
11. Казанцев М.Ф. К вопросу об общей теории правового договора / М.Ф. Казанцев // Научный ежегодник ИФП УрО РАН. – 1999. – № 1. – С. 179–196.
12. Новицкий И.Б. Общие учения об обязательстве / И.Б. Новицкий, Л.А. Лунц. – М.: Юр. лит., 1950. – 412 с.
13. Халфина Р.О. Значение и сущность договора в советском гражданском праве / Р.О. Халфина. – М.: Изд-во АН СССР, 1954. – 238 с.
14. Сперанская К. Об административном договоре / К. Сперанская // Вестник Верховного Суда СССР. – 1928. – № 3(12). – С. 10–19.
15. Погребняк С. Договір: загальнотеоретичне розуміння / С. Погребняк // Вісник Академії правових наук України. – 2011. – № 4(67). – С. 17–28.
16. Тихомиров Ю.А. Публичное право: [учебник] / Ю.А. Тихомиров. – М.: БЕК, 1995. – 496 с.
17. Калабеков Ш.В. Договор как универсальная правовая конструкция: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Ш.В. Калабеков. – М., 2004. – 33 с.
18. Иванов В.В. К вопросу об общей теории договора / В.В. Иванов // Государство и право. – 2000. – № 12. – С. 73–79.
19. Договір як універсальна правова конструкція: [монографія] / [А.П. Гетьман, В.І. Борисова, О.П. Євсєєв та ін.]; за ред. А.П. Гетьмана, В.І. Борисової. – Х.: Право, 2012. – 432 с.
20. Корецкий А.Д. Теоретико-правовые основы учения о договоре / А.Д. Корецкий; отв. ред. заслуженный деятель науки РФ, докт. юрид. наук, проф., акад. РАЕН П.П. Баранов – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 211 с.
21. Пархоменко Н.М. Договір у системі права України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Н.М. Пархоменко; НАН України; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 1998. – 202 с.
22. Стрибко Т.І. Загальнотеоретичне визначення договору: поняття та сутність / Т.І. Стрибко // Право і суспільство. – 2013. – № 6–2. – С. 101–105.
23. Демин А.В. Нормативный договор как источник административного права / А.В. Демин // Государство и право. – 1998. – № 2. – С. 14–21.
24. Кечежян С.Ф. О понятии источника права / С.Ф. Кечежян // Учёные записки МГУ. – М., 1946. – Вып. 116. – Кн. 2. – 134 с.
25. Александров Н.Г. К вопросу о роли договора в правовом регулировании общественных отношений / Н.Г. Александров // Ученые записки ВИЮН. – М., 1947. – С. 60–85.
26. Николук Д.А. Формальні джерела права / Д.А. Николук // Держава і право. Серія «Юрид. і політ. науки»: зб. наук. пр. – 2006. – Вип. 34. – С. 81–87.
27. Dabin J. Théorie générale du droit / J. Dabin. – Paris: éd. Dalloz, 1969. – 81 p.
28. Бержель Ж.-Л. Общая теория права / Ж.-Л. Бержель; под. общ. ред. В.И. Даниленко; пер. с фр. – М.: Издательский дом NOTA BENE, 2000. – 576 с.
29. Волпенко Н.Н. Источники и формы права: [учебное пособие] / Н.Н. Бержель. – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2004. – 102 с.
30. Скакун О.Ф. Теорія права і держави: [підручник] / О.Ф. Скакун. – 3-те видання. – К.: Алерта; ЦУП, 2011. – 524 с.
31. Теория государства и права: [учебник] / под ред. В.К. Бабаева. – М.: Юрист, 2003. – 592 с.
32. Богачова Л.Л. Нормативно-правовий договір як джерело національного та європейського права / Л.Л. Богачова // Право і суспільство. – 2015. – № 6–2. – С. 8–13.
33. Мелехин А.В. Теория государства и права: [учебник] / А.В. Мелехин. – М.: Маркет ДС, 2007. – 640 с.
34. Проблемы теории государства и права: [учебник] / под ред. В.М. Сырых. – М.: Эксмо, 2008. – 528 с.
35. Горшенева Ю.А. Нормативный договор как источник права: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Ю.А. Горшенева. – М.: РГБ, 2005. – 170 с.